

VREDNOTE I VRIJEDNOSNE ORIJENTACIJE ADOLESCENATA: HIJERARHIJA I POVEZANOST SA STAVOVIMA I PONAŠANJIMA

Renata FRANC, Vlado ŠAKIĆ, Ines MIČIĆ
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

UDK: 316.64-053.6(497.5)"199"

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 5. 6. 2002.

Ciljevi rada bili su utvrđivanje hijerarhije vrednota adolescenata te mogućnosti objašnjenja stavova i ponašanja na temelju vrijednosnih orijentacija. Ispitivanje je provedeno 1998. godine, a u njemu je sudjelovalo 2 823 adolescenata koji čine reprezentativan uzorak srednjoškolaca Republike Hrvatske 1998. godine. Primijenjene su dvije skale vrednota: Skala rangiranja vrednota te Skala vrijednosnih orijentacija kojom su operacionalizirane konvencionalna, samoostvarujuća te hedonistička orijentacija. Analizirani stavovi bili su vrednovanje čimbenika odgovornih za uspjeh u životu i socijalna odgovornost, a ponašanja načini provođenja slobodnog vremena te konzumiranje sredstava ovisnosti. U hijerarhiji vrednota adolescenata najveća važnost pridaje se vrednotama iz skupine samoostvarujućih vrednota, a najmanja vrednotama iz skupine hedonističkih vrednota. Regresijskim analizama, uz kontrolu prinosa sociodemografskih varijabla, utvrđena je značajna mogućnost objašnjenja analiziranih stavova i ponašanja na temelju vrijednosnih orijentacija, pri čemu je ostvareno bolje objašnjenje stavova nego ponašanja. Smjer i relativna veličina prediktivnog prinosa pojedine vrijednosne orijentacije razlikuju se za pojedine stavove i ponašanja. Na osnovi nalaza regresijskih analiza i uvjetne podjele analiziranih stavova i ponašanja na "društveno poželjne" i "društveno nepoželjne" ishode socijalizacije, konvencionalna orijentacija se u kontekstu analiziranih ishoda pojavljuje kao zaštitni čimbenik socijalizacije nasuprot hedonističkoj orijentaciji koja se pokazuje rizičnom vrijednosnom orijentacijom.

Renata Franc, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar,
Marulićev trg 19/1, p. p. 277, 10000 Zagreb, Hrvatska.
E-mail: Renata.Franc@pilar.hr

UVOD

Vrednote kao predmet interesa dugo su prisutne u društvenim i humanističkim znanostima, osobito u filozofiji i teologiji, a u novije vrijeme u sociologiji i antropologiji. U psihologiji se vrednote istražuju tek od druge polovice dvadesetoga stoljeća, s razvitkom humanističke perspektive, odnosno slabljenjem klasičnog biheviorizma. Zajedničko je i filozofskom i sociološkom i psihološkom pogledu razumijevanje vrednota kao temeljnih i stabilnih ljudskih vjerovanja koja ih usmjeravaju prema "višim" ili "nižim", "važnijim" ili "manje važnim", "boljim" ili "lošijim", "poželjnijim" ili "nepoželjnim" ciljevima u životu.

Najutjecajni psihologijski pristupi vrednote određuju kao poželjne ciljeve i vodeća načela u životu koja se razlikuju po važnosti (Rokeach, 1973.; Feather, 1996.; Schwartz, 1996.). Opća polazna pretpostavka jest da su vrednote temeljna relativno stabilna vjerovanja, nastala kao rezultat socijalizacije, pod utjecajem individualnoga iskustva te društvenih i kulturnih čimbenika koja, na individualnoj razini, bitno utječu na stavove i ponašanja (Rokeach, 1973.; Schwartz, 1996.; Rohan, 2000.; Rohan, Zanna, 2001.). Tako npr. Rokeach (1973.) definira vrednote kao trajna vjerovanja koja utječu na izbor određenoga načina ponašanja ili ciljnog usmjeravanja egzistencije u odnosu na oprečne načine ponašanja ili usmjeravanja. Prema mišljenju Schwartza i Bilskyja (1987., prema Schwartz i Bilsky, 1990.), za različita shvaćanja vrednota zajedničko je da vrednote: a) jesu koncepti ili vjerovanja, b) odnose se na poželjna krajnja stanja ili ponašanja, c) nadilaze specifične situacije, d) usmjeravaju izbor i vrednovanje ponašanja i događaja i e) razlikuju se po relativnoj važnosti.

Usprkos značenju vrednota koje proizlazi iz njihove očekivane povezanosti s, jedne strane, obilježjima društveno strukturiranog iskustva i kulturalne pozadine te, s druge strane, sa stavovima i ponašanjima (Schwartz, 1996.), veći broj autora ističe nedostatnu istraženost vrednota (Braithwaite i Scott, 1991.; Rohan, 2000.; Rohan i Zanna, 2001.). Rezultati dosadašnjih istraživanja u pogledu strukture sustava vrednota i razlika u važnosti ili poželjnosti vrednota, najčešće s obzirom na dob, spol i naobrazbu na razini pojedinaca, a kulturu, političko, ekonomsko uređenje na razini društava, sve više upućuju na zaključak da postoji univerzalna struktura sustava vrednota te da je, s obzirom na prioritete u vrednotama, moguće uspoređivanje pojedinaca i skupina (Schwartz i Bilsky, 1990.; Schwartz, 1996.). Iako se u novije vrijeme vrednote istražuju i s obzirom na različite druge dispozicije ili stanja, npr. osobine ličnosti (Bilsky, Schwartz, 1994.) ili mentalno zdravlje (Sagiv i Schwartz, 2000.), tradicionalno se očekuje i istražuje njihova prediktivnost za stavove i ponašanja.

Shvaćanje vrednota kao uzroka stavova i ponašanja proizlazi iz pretpostavljene motivacijske osnove vrednota prema kojoj vrednote kognitivno reprezentiraju osnovne ljudske potrebe (Schwartz i Bilsky, 1990.; Rohan i Zanna, 2001.; Homer i Kahle, 1988.). Iako različiti autori nisu jedinstveni u određnjima razlike između vrednota i stavova, pa tako teoretičari i istraživači, primarno, vrednota, vrednote shvaćaju i kao kriterije evaluacije, a autori iz područja, primarno, stavova, primjerice Eagly i Chaiken (1993.) te Ajzen (2001.), vrednote smatraju samo apstraktnijim stavovima, gledanje na vrednote kao moguće izvore specifičnijih stavova i ponašanja sukladno je objema perspektivama.

Dosadašnja istraživanja utvrdila su prediktivnost vrednota ili vrijednosnih orijentacija za raznovrsne stavove i ponašanja, primjerice političke odluke i ponašanja, predrasude, ponašanje i preferencije potrošača (Selingman, Olson, Zanna, 1996.) te različita rizična ponašanja primarno mladih (Ajduković, 1989.; Chernoff i Davison, 1999.; Goff, 1999.; Nagel i sur., 1995.; Romero i sur., 2001.; Ule i sur., 2000.). Zbog višestruke uvjetovanosti i stavova i ponašanja, ostvarena objašnjenja na temelju vrednota najčešće su relativno mala, odnosno skromna i, sukladno dobro poznatom načelu usklađenosti iz područja povezanosti stavova i ponašanja (Ajzen i Fishbein, 1975., prema Eagly i Chaiken, 1993.), u pravilu veća za stavove nego za ponašanja (Homer i Kahle, 1988.).

U dosadašnjim istraživanjima vrednota u Hrvatskoj ponajviše su se istraživale vrednote mladih s usmjerenošću na deskripciju hijerarhije vrednota, vrijednosnih orijentacija te analize razlika u vrednotama s obzirom na sociodemografska obilježja (Čulig i sur., 1982.; Mandarić, 2000.; Radin, 1988., 1990., 2002.), dok su vrlo rijetka istraživanja kojima se na osnovi razlika u vrednotama ili vrijednosnim orijentacijama nastoje objasniti pojedini stavovi (Čulig, 1992.) ili ponašanja (Ajduković, 1989.).

U ovom istraživanju pošli smo od postavaka o vrednotama kao izvorima i stavova i ponašanja te od moguće osnovne podjele motivacijske osnove vrednota na unutrašnju (intrinzičnu) i vanjsku (ekstrinzičnu) (Homer i Kahle, 1988.). Ispitane vrednote povezali smo sa stavovima, vrednovanjem važnosti čimbenika za uspjeh u životu koji se dijele na unutarnje i vanjske čimbenike uspjeha te socijalnom odgovornošću. Od mjera ponašanja usmjerili smo se na konzumiranje sredstava ovisnosti koja se često istražuju u kontekstu vrednota mladih te na načine provođenja slobodnoga vremena. Analizirani načini provođenja slobodnoga vremena mladih mogu se, sukladno mišljenju Raboteg-Šarić i sur. (2002.), podijeliti na dva osnovna stila u provođenju slobodnoga vremena: svrhovite, organizirane aktivnosti usmjerene na osobni razvoj i zadovolja-

vanje osobnih interesa te na nestrukturirane aktivnosti zabave i druženje s vršnjacima. Sukladno navedenom razlikovanju motivacijske osnove vrijednosnih orijentacija, i navedeni stilovi mogu se interpretirati kao intrinzično, odnosno ekstrinzično motivirani.

CILJEVI I HIPOTEZE

Prvi cilj rada jest utvrditi hijerarhiju vrednota i zastupljenost vrijednosnih orijentacija adolescenata. Pritom smo pošli od hipoteze da se hijerarhija vrednota i zastupljenost vrijednosnih orijentacija adolescenata zbog karakteristika univerzalnosti i stabilnosti temeljnih vrednota ne razlikuju bitno u odnosu na hijerarhije i zastupljenost orijentacija koji su utvrđeni u sličnim istraživanjima u Hrvatskoj i drugim zemljama.

Drugi cilj rada jest analizirati povezanost vrijednosnih orijentacija adolescenata s nekim stavovima (vrednovanje čimbenika važnih za uspjeh u životu, socijalna odgovornost) i nekim ponašanjima (načini provođenja slobodnog vremena i rizična ponašanja-konzumiranje sredstava ovisnosti). U ostvarenju ovoga cilja pošli smo od tri osnovne hipoteze: a) vrijednosne orijentacije adolescenata povezane su sa stavovima o čimbenicima važnim za uspjeh u životu i socijalnoj odgovornosti te ponašanjima – načini provođenja slobodnog vremena i rizičnim ponašanjima tipa konzumiranja sredstava ovisnosti (pušenje, alkohol, droge); b) za vrijednosne orijentacije različite po dominantnoj motivacijskoj osnovi, u smislu unutarnje i vanjske usmjerenosti, očekuje se različit smjer povezanosti s analiziranim stavovima i ponašanjima, sukladno njihovoj intrinzičnoj, odnosno ekstrinzičnoj osnovi; c) vrijednosne orijentacije samostalni su prediktori analiziranih stavova i ponašanja, pri čemu se očekuje bolja mogućnost objašnjenja stavova nego ponašanja.

METODA

Ispitanici i postupak

Podaci koji se rabe u ovom radu prikupljeni su opsežnim anketnim upitnikom, primijenjenim u proljeće 1998. godine na reprezentativnom uzorku srednjoškolaca Republike Hrvatske. Izbor ispitanika u uzorak temeljio se na slučajnom izboru razreda iz popisa razreda svih srednjih škola iz 20 gradova u Republici Hrvatskoj, odnosno iz svih mjesta u kojima se 1998. održavala nastava u srednjoj školi. Izbor razreda koji će ući u uzorak izvršen je metodom slučajnoga izbora iz zasebnih popisa prvih, drugih, trećih i četvrtih razreda gimnazija i ostalih srednjih škola. Udio ispitanika iz svakoga grada u uzorku proporcionalan je udjelu ispitanika iz toga grada u ukupnoj populaciji adolescenata srednjih škola u Hrvatskoj.

Ispitana su ukupno 2 823 adolescenta od kojih je 1 258 (44,6 posto) dječaka, a 1 539 (54,5 posto) djevojčica (26 ispitanika ili 0,9 posto nepoznatog je statusa s obzirom na spol). U uzorku je 693 ili 24,5 posto polaznika gimnazija, a 1 130 ili 75,5 posto iz ostalih srednjih škola. Prema razredima, 698 (24,7 posto) ispitanika su polaznici prvih razreda, 840 (29,8 posto) drugih, 863 (30,6 posto) trećih i 422 (14,9 posto) četvrtih razreda.

Prikupljanje podataka proveli su posebno educirani anketari, primjenom ankete u okviru redovite školske nastave. Trajanje ankete bilo je oko 45 minuta. Ispunjavanje je bilo anonimno, pri čemu je ispitanicima naglašeno da nitko od njihovih nastavnika niti osoblja u školi neće imati uvida u rezultate anketiranja na razini njihova razreda ili škole.

Instrumenti – varijable i način operacionalizacije

Vrednote i vrijednosne orijentacije

Za mjerenje vrednota i vrijednosnih orijentacija adolescenata rabljene su dvije skale vrednota: Skala rangiranja vrednota i Skala vrijednosnih orijentacija. Obje su formirane za potrebe širega istraživanja na osnovi postojećih skala za mjerenje vrednota i vrijednosnih orijentacija mladih.

Skala rangiranja vrednota sastojala se od sljedećih sedam vrednota: "Uspjeh u karijeri", "Oženiti se (udati) i imati svoju djecu", "Novac", "Prijateljstvo", "Dobra razonoda", "Stalno zaposlenje", i "Zdravlje". Zadatak ispitanika bio je pripisati, brojevima 1 do 7, rang s obzirom na važnost pojedine vrednote u njegovu životu. Podaci prikupljeni ovom skalom analizirani su po pojedinačnim vrednotama, pri čemu je kao rezultat po česticama rabljen postotak ispitanika koji je svakoj od sedam vrednota pripisao određeni rang.

Skala vrijednosnih orijentacija sastojala se od 18 vrednota (primjerice "Voljeti nekoga i biti voljen", "Biti ugledan i uvažan u društvu", tablica 2), pri čemu su ispitanici procjenjivali važnost svake vrednote na peterostupanjskoj skali (od 1 – posve nevažno do 5 – jako važno). Analizom glavnih komponente utvrđene su tri komponente karakterističnoga korijena većega od 1 koje ukupno objašnjavaju 47 posto varijance. Značajne komponente rotirane su u oblimin poziciju, pa su, na osnovi utvrđenoga rasporeda čestica po faktorima, formirane tri subskale vrijednosnih orijentacija. Polazeći od sadržaja vrednota koje određuju pojedini faktor, subskale su imenovane kao "Konvencionalna orijentacija" (čestice 4, 7, 10, 13, 16, 17, tablica 2) "Hedonistička orijentacija" (čestice 3, 5, 8, 9, 11, 14, 18, tablica 2) te "Samoostvarujuća orijentacija" (čestice 1, 2, 6, 12, 15). Za sve tri vrijednosne orijentacije rezultat je određen kao prosječna procjena važnosti ispitanika na odgovarajućim česticama te može varirati u rasponu od 1 do 5, pri čemu veći broj ukazuje na veću važnost određene orijentacije. Pouzda-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 11 (2002),
BR. 2-3 (58-59),
STR. 215-238

FRANC, R. I SUR.:
VREDNOTE...

nost tipa nutarnje konzistencije za sve tri skale je zadovoljavajuća i podjednaka (u rasponu od .70 do .76, tablica 4).

Stavovi

Socijalna odgovornost ispitana je Skalom socijalne odgovornosti koja predstavlja prilagodbu originalne *Social Responsibility Scale*, Berkowitza i Luttermana (1968., prema Robinson i sur., 1991.). Od originalnih 8 čestica u skalu je uvršteno 6 čestica Likertova tipa (primjerice "Svatko bi trebao posvetiti dio svoga vremena za dobrobit društva u kojem živi", ili "Iznevjeriti prijatelja i nije tako loše, jer ne možeš stalno svima činiti dobro.") pri čemu se slaganje sa svakom tvrdnjom procjenjuje na skali od 5 stupnjeva (od 1 – uopće se ne slažem do 5 – u potpunosti se slažem). Provjerom strukture skale analizom glavnih komponenata utvrđene su dvije komponente karakterističnoga korijena, većeg od 1, koje zajedno objašnjavaju 50,4 posto varijance rezultata. Budući da prva komponenta objašnjava 31 posto varijance te da svih 6 čestica ima saturacije veće od .35 na toj komponenti, na skali je formiran ukupan rezultat zbrajanjem odgovora na svih šest čestica. Pouzdanost tipa nutarnje konzistencije ukupnoga rezultata je nešto slabija ($\alpha = .54$, tablica 4), ali u granicama očekivanja za takvu relativno kratku skalu. Ukupan rezultat može varirati u rasponu od 6 do 30, pri čemu veći rezultat ukazuje na veći stupanj socijalne odgovornosti.

Važnost čimbenika odgovornih za uspjeh i napredovanje u životu operacionalizirana je na osnovi procjena važnosti devet mogućih čimbenika uspjeha, kao što su bogata obitelj, naporan rad, političke veze i sl. Ispitanici su važnost svakoga čimbenika procjenjivali na skali od 5 stupnjeva (od 1 – posve nevažno do 5 – jako važno). Na osnovi analize glavnih komponenata (Gutman-Kaiserov kriterij, oblimin) i analize čestica formirane su dvije subskale. Prvu subskalau čine četiri čestice¹ – čimbenici: bogata obitelj, poznavanje pravih ljudi, političke veze, pa je nazvana "Vanjski čimbenici uspjeha", a drugu čimbenici koji ovise o trudu i sposobnosti pojedinca: dobra naobrazba, ambicioznost, sposobnost i naporan rad, pa je nazvana "Unutarnji čimbenici uspjeha". U oba slučaja ukupni su rezultati formirani zbrajanjem procjena na odgovarajućim česticama i mogu varirati u rasponu od 4 do 20, pri čemu veći rezultat znači veću važnost te skupine čimbenika. Pouzdanost tipa nutarnje konzistencije oba rezultata je zadovoljavajuća: za obje skale iznosi $\alpha = .68$ (tablica 4).

Oblici ponašanja

Načini provođenja slobodnoga vremena. Načini provođenja slobodnoga vremena operacionalizirani su procjenama ispitnika o čestoći sudjelovanja u petnaest ponuđenih aktivnosti (npr. "čitanje knjiga", "odlazak na tulum" i sl.) na skalama od

¹ Čestica "Imati sreće" nije rabljena za formiranje rezultata jer smanjuje pouzdanost.

5 stupnjeva (od 1 – "nikada" do 5 – "najmanje dva do tri puta dnevno"). Sukladno rezultatima provjera skale od autora (Raboteg-Šarić i sur., 2002.), formirana su četiri rezultata nazvana kao "Izlasci i zabava", "Kreativne i organizirane izvannastavne aktivnosti", "Čitanje, hobi i kulturne aktivnosti" te "Sport i rekreacija". Koeficijenti pouzdanosti formiranih rezultata kreću se u rasponu od .48 do .71 (tablica 3).

Rizična ponašanja. Anketom su utvrđene opće sklonosti trima vrstama rizičnih ponašanja tipa ovisnosti: pušenju, konzumiranju alkohola i uporabi droga. Sve tri varijable predstavljaju kompozitne rezultate na osnovi samoiskaza ispitanika o uporabi određenoga sredstva u prošlosti.

Ukupan rezultat varijable "Pušenje" formiran je zbrajanjem odgovora na dvije čestice: "Koliko si puta pušio cigarete u životu?" i "Koliko si puta pušio cigarete u posljednjih 12 mjeseci dana?" koje su u visokoj korelaciji ($r=0.86$). Budući da su ispitanici na oba pitanja odgovarali na skali od 6 stupnjeva (od nikada do svaki dan), ukupan rezultat može varirati u rasponu od 2 do 12, pri čemu veći rezultat ukazuje na češće pušenje. Pouzdanost tipa nutarnje konzistencije vrlo je visoka i iznosi $\alpha = .93$.

Ukupan rezultat varijable "Konzumiranje alkohola" formiran je zbrajanjem odgovora na tri čestice: "Koliko si puta pio alkoholna pića: u posljednjih 30 dana, u posljednjih 12 mjeseci i u životu", uz odgovore na skali od 5 stupnjeva (od niti jednom do 10 i više puta). Korelacije odgovora na tri čestice kreću se u rasponu od $r=0.52$ do $r=0.82$. Ukupan rezultat, formiran na osnovi tri čestice, može varirati u rasponu od 3 do 15, pri čemu veći rezultat ukazuje na češće konzumiranje alkohola. Pouzdanost mu je visoka i iznosi $\alpha = .87$.

Ukupan rezultat varijable "Korištenje droga" formiran je zbrajanjem odgovora na tri pitanja o uzimanju droge: u posljednjih 30 dana, u posljednjih 12 mjeseci i u životu, uz odgovore na skali od 5 stupnjeva (od niti jednom do 10 i više puta). Korelacije odgovora na te tri čestice kreću se u rasponu od $r=0.74$ do $r=0.94$. Ukupan rezultat može varirati u rasponu od 3 do 15, pri čemu veći rezultat ukazuje na češće uzimanje droga. Pouzdanost mu je visoka i iznosi 0.93.

Uz navedene tri osnovne skupine varijabla (vrednote, stavovi i ponašanja), u provođenju obrade u svrhu ostvarenja drugoga cilja rada, odnosno provjera hipoteza o povezanosti vrednota sa stavovima i ponašanjima, kao kontrolne varijable rabljeni su podaci o sociodemografskim obilježjima ispitanika: spolu, razredu, vrsti škole, općem uspjehu, naobrazbi roditelja, zaposlenosti oca i majke, procjeni materijalnih prilika i veličini mjesta školovanja. Budući da je uglavnom riječ o originalno kategorijalnim varijablama, prije obrade podataka originalni odgovori su rekodirani tako da aproksimiraju skale.

REZULTATI I RASPRAVA

Hijerarhija vrednota i zastupljenost vrijednosnih orijentacija

● **TABLICA 1**
Hijerarhija vrednota određena na osnovi Skale rangiranja vrednota; broj i postotak ispitanika koji svakoj od sedam vrednota pridružuje pojedini rang (N=2 823)

Hijerarhija vrednota i zastupljenost vrijednosnih orijentacija adolescenata zbog karakteristika stabilnosti, trajnosti i univerzalnosti temeljnih vrednota, prema prvoj hipotezi, ne razlikuju se bitno u odnosu na hijerarhije i orijentacije utvrđene u Hrvatskoj i drugim zemljama. U tablicama 1 i 2 navode se osnovni deskriptivni podaci o važnosti pojedinih vrednota mladih, utvrđeni primjenom Skale rangiranja vrednota (tablica 1) i Skalom vrijednosnih orijentacija (tablica 2).

Prosječni rang vrednota	Pridruženi rang							b. o.
	Najvažnije			Najmanje važno				
	1	2	3	4	5	6	7	
1. Zdravlje	N 1 527	309	185	149	139	100	152	262
	% 54.1	10.9	6.6	5.3	4.9	3.5	5.4	9.3
2. Prijateljstvo	N 223	671	538	490	351	220	67	263
	% 7.9	23.8	19.1	17.4	12.4	7.8	2.4	9.3
3. Ženidba (udaja) i imanje djece	N 315	533	426	345	293	285	366	260
	% 11.2	18.9	15.1	12.2	10.4	10.1	13.0	9.2
4. Uspjeh u karijeri	N 262	314	431	445	440	392	279	260
	% 9.3	11.1	15.3	15.8	15.6	13.9	9.9	9.2
5. Stalno zaposlenje	N 100	344	412	461	449	485	309	263
	% 3.5	12.2	14.6	16.3	15.9	17.2	10.9	9.3
6. Novac	N 109	271	379	454	493	500	356	261
	% 3.9	9.6	13.4	16.1	17.5	17.7	12.6	9.2
7. Razonoda	N 89	89	161	190	378	559	1 091	266
	% 3.2	3.2	5.7	6.7	13.4	19.8	38.6	9.4

Iz podataka u tablici 1 vidljivo je da mladi od sedam ponuđenih vrednota najvažnijom smatraju "Zdravlje", zatim "Prijateljstvo" te "Ženidbu (udaju) i imanje djece". U pogledu važnosti "Zdravlja" postoji najveće slaganje – čak 54,1 posto adolescenata tu vrednotu drži najvažnijom, odnosno 73,6 posto učenika vrednoti zdravlja pridaje jedno od prva tri mjesta u hijerarhiji. Vrednote koje zauzimaju srednji položaj u utvrđenoj hijerarhiji su "Uspjeh u karijeri" i "Stalan posao", dok adolescenti najmanje važnim drže "Novac" te "Razonodu".

Iako pri interpretaciji utvrđenih rangova pojedinačnih vrednota valja voditi računa o relativnosti nalaza s obzirom na to koje su sve pojedinačne vrednote uključene u listu kojom je utvrđena hijerarhija vrednota, može se zaključiti da su ti nalazi, posebice u pogledu najvažnijih vrednota, sukladni dosadašnjima (Čulig i sur., 1982.; Ajduković, 1989.; Mandarić, 2000.; Ule i sur., 2000.).

Rang	R. br. čestice	Vrednote iz Skale vrijednosnih orijentacija	M	sd
1.	6	Voljeti nekoga i biti voljen	4.73	.68
2.	17	Živjeti skladno u krugu svoje obitelji i prijatelja	4.45	.83
3.	2	Ostvariti bliske, prijateljske odnose s drugim ljudima	4.39	.82
4.	12	Biti samostalan i nezavisan u svojim odlukama u životu	4.36	.89
5.	16	Biti pošten i živjeti u skladu sa svojim moralnim načelima	4.35	.86
6.	1	Raditi ono što voliš i što ti omogućuje da stvaraš nešto novo	4.34	.93
7.	15	Raditi nešto gdje ćeš ostvariti svoje sposobnosti i interese	4.31	.85
8.	7	Imati dobru naobrazbu i stjecati nova znanja	4.23	.89
9.	13	Učiniti nešto za druge ljude, pomoći onima koji imaju problema	4.21	.85
10.	8	Dobro zarađivati i imati visoki životni standard	4.16	.94
11.	11	Živjeti stabilno, udobno, bez većih trzavica	4.09	.96
12.	3	Doživjeti mnoga uzbuđenja	4.01	.94
13.	14	Razonoditi se i zabavljati po volji	3.98	1.01
14.	5	Imati lagodan život i nenaporan posao	3.82	1.10
15.	4	Postići nešto po čemu ćeš dati vrijedan doprinos društvu	3.81	1.01
16.	18	Biti ugledan i uvažen u društvu	3.72	1.06
17.	10	Živjeti u skladu s učenjem svoje vjere	3.36	1.23
18.	9	Imati moć i mogućnost utjecaja na druge ljude	3.01	1.24

TABLICA 2
Hijerarhija vrednota određena na osnovi Skale vrijednosnih orijentacija: deskriptivni podaci o procjenama važnosti pojedinačnih 18 vrednota iz Skale vrijednosnih orijentacija (N=2 823)

Iz aritmetičkih sredina u tablici 2 vidljivo je da adolescenti u prosjeku svih 18 vrednota smatraju važnima, i to u rasponu od osrednje važne do jako važne. Relativno najveću važnost pridaju vrednoti "Voljeti nekoga i biti voljen" (M=4.73), pri čemu 94 posto adolescenata tu vrednotu smatra dosta ili jako važnom, te "Živjeti skladno u krugu svoje obitelji i prijatelja" (M=4.45) koju 88,4 posto adolescenata smatra dosta ili jako važnom. Relativno najmanja važnost pridana je vrednoti "Imati moć i mogućnost utjecaja na druge ljude" M=3.02, pri čemu je 33,2 posto adolescenata drži dosta ili jako važnom, te "Živjeti u skladu s učenjem svoje vjere" M=3.36, koju 47 posto adolescenata smatra dosta ili jako važnom. "Novac", "moć nad drugim ljudima" i "vjera" pojavljuju se i u ranijim ispitivanjima mladih kao najmanje važne vrednote, dok se općenito privatnost, odnosno vrednota "živjeti mirno u krugu prijatelja i obitelji", izdvaja kao vrednota koju je najveći broj mladih procjenjivao jako važnom (Radin, 1998.; Radin, 1991., prema Ilišin, 1999.).

Iako je zaključivanje o eventualnim promjenama na osnovi neredovitih istraživanja, koja se zasnivaju na različitim instrumentima, metodologijama, pa donekle i različitim uzorcima, prilično teško, usporedba utvrđenih podataka o važnosti vrednota s nalazima dosadašnjih istraživanja (Čulig i sur., 1982.; Radin, 1988.) ne ukazuje na značajniju promjenu u hijerarhiji i važnosti vrednota mladih u Hrvatskoj.

Iz podataka u tablici 3 vidljivo je da je u adolescenata najzastupljenija samoostvarujuća orijentacija (M=4.42), zatim konvencionalna (M=4.07), a najmanje hedonistička orijentacija

➔ **TABLICA 3**
Prosječne vrijednosti i pripadajuće standardne devijacije te koeficijenti nutarnje konzistencije za tri mjere vrijednosnih orijentacija

($M=3.78$). T testovima za zavisne uzorke utvrđeno je da su sve tri razlike statistički značajne uz rizik zaključivanja manji od 1 posto. Pritom treba uočiti da je i hedonistička orijentacija, iako relativno najmanje važna, ipak u prosjeku procijenjena kao osrednje važna ($M=3.78$).

	Vrijednosne orijentacije		
	Konvencionalna	Hedonistička	Samoostvarujuća
M	4.06	3.78	4.42
sd	.605	.702	.567
Raspon	1-5	1-5	1-5
α	.75	.70	.75
N	2 756	2 756	2 756

Povezanost vrijednosnih orijentacija sa stavovima i ponašanjima

🔗 **TABLICA 4**
Deskriptivni podaci o mjerama stavova i ponašanja te koeficijenti korelacija stavova i ponašanja s vrijednosnim orijentacijama

Prema drugoj i trećoj hipotezi očekuje se značajna povezanost vrijednosnih orijentacija sa stavovima ("socijalna odgovornost" i važnost "unutarnjih" i "vanjskih" čimbenika uspjeha u životu) te ponašanjima (načini provođenja slobodnog vremena i rizična ponašanja). Utvrđeni koeficijenti korelacija navedeni su u tablici 4.

	N	M	sd	Raspon	α	Konvencionalna	Samoostvarujuća	Hedonistička
Stavovi								
Socijalna odgovornost	2 739	23.6	3.31	6-30	.54	.43***	.34***	-.05**
Čimbenici uspjeha								
Unutarnji	2 722	16.9	2.55	4-20	.68	.32***	.42***	.18***
Vanjski	2 750	13.8	3.33	4-20	.68	.10***	.16***	.40***
Ponašanja								
Slobodno vrijeme								
Kreativne i izvannastavne aktivnosti	2 437	1.4	0.44	1-3	.54	.10***	.06***	-.07***
Čitanje, hobi	2 701	2.3	0.43	1-3	.52	.14***	.22***	-.08***
Sport i fitness	2 763	2.1	0.71	1-3	.48	.10***	.07***	.02
Izlasci i zabava	2 690	2.5	0.55	1-3	.71	-.05**	.09***	.19***
Konzumiranje sredstava ovisnosti								
Pušenje	2 801	6.1	3.57	2-12	.93	-.16***	-.01	.11***
Alkohol	2 663	9.8	3.65	3-15	.87	-.20***	.03	.15***
Droga	2 665	4.6	3.77	3-21	.93	-.21***	-.01	.08***

*** $p < .001$, ** $p < .002$, * $p < .005$

Vrijednosne orijentacije i stavovi

Sve tri vrijednosne orijentacije su u značajnim i češće umjerenim visokim nego niskim korelacijama s analiziranim stavovima, pri čemu se koeficijenti korelacije kreću u rasponu od $r = .05$ do $r = .43$ (tablica 4). Pri tome su konvencionalna i samo-

ostvarujuća vrijednosna orijentacija u umjereno visokim, pozitivnim korelacijama sa "socijalnom odgovornošću" ($r=.43$, $r=.34$, tablica 4) i važnošću "unutarnjih čimbenika uspjeha u životu" ($r=.32$ s konvencionalnom, $r=.42$ sa samoostvarujućom orijentacijom), dok su u relativno niskim korelacijama s važnošću "vanjskih čimbenika uspjeha u životu" ($r=.10$ s konvencionalnom, a $r=.16$ sa samoostvarujućom orijentacijom). Nasuprot tome, hedonistička je orijentacija, kao izraz dominantno ekstrinzične motivacije, u umjereno visokoj (i relativno najvišoj) korelaciji s važnošću "vanjskih čimbenika uspjeha" ($r=.40$), relativno niskoj korelaciji (ujedno nižoj nego konvencionalna i samoostvarujuća orijentacija) s važnošću "unutarnjih čimbenika uspjeha" ($r=.18$), dok je u praktički neznatnoj korelaciji sa "socijalnom odgovornošću" ($r=-.05$).

Vrijednosne orijentacije i ponašanja

Iz koeficijenata korelacija navedenih u tablici 4 vidljivo je da su tri vrijednosne orijentacije, općenito govoreći, u, iako većinom značajnim, relativno niskim korelacijama s analiziranim oblicima ponašanja (utvrđeni koeficijenti kreću se u rasponu od neznčajnog $r=.01$ do $r=.22$, tablica 4).

Hedonistička orijentacija u značajnim je pozitivnim, iako općenito niskim, korelacijama s mjerama konzumiranja sredstava ovisnosti ($r=.11$ za "pušenje", $r=.15$ za "alkohol", $r=.08$ za "droge", tablica 4) te načinom provođenja slobodnoga vremena imenovanim kao "izlasci i zabava" ($r=.19$, tablica 4). S načinima provođenja slobodnog vremena koji su usmjereni na razvijanje sposobnosti i zadovoljavanje interesa hedonistička orijentacija ili nije statistički značajno povezana ($r=.02$ za "sport") ili su korelacije, iako značajne, praktički zanemarive i negativnog predznaka ($r=-.07$ za "kreativne aktivnosti", $r=-.08$ za "čitanje, hobi", tablica 4). Nasuprot hedonističkoj orijentaciji, konvencionalna orijentacija je u negativnim, niskim do umjerenim, značajnim korelacijama s rizičnim ponašanjima tipa ovisnosti ($r=-.16$ za "pušenje", $r=-.20$ za "alkohol" i $r=-.21$ za "droge" (tablica 4) i s "izlascima i zabavom" kao neorganiziranim načinom provođenja slobodnog vremena ($r=-.05$). Za razliku od toga, u pozitivnim je značajnim, iako niskim korelacijama s organiziranim načinima provođenja slobodnog vremena ($r=.10$ za "kreativne i izvanškolske aktivnosti" i "bavljenje sportom i rekreacijom", $r=.14$ za "čitanje, hobi i kulturne aktivnosti").

Samoostvarujuća orijentacija nije u značajnim korelacijama s konzumiranjem sredstava ovisnosti (tablica 4), a u značajnoj je pozitivnoj i niskoj korelaciji s mjerom "čitanje, hobi i kulturne aktivnosti" kao način provođenja slobodnog vremena ($r=.22$, tablica 4), dok su korelacije s ostala tri oblika provođenja slobodnog vremena, iako statistički značajne i pozitivne, po visini praktički zanemarive (u rasponu od $r=.06$ do $r=.09$, tablica 4).

Vrijednosne orijentacije kao samostalni prediktori stavova i ponašanja

Radi provjere završne hipoteze rada provedene su regresije mjera stavova, odnosno ponašanja na vrijednosne orijentacije. Budući da u načinima provođenja slobodnoga vremena i rizičnim ponašanjima tipa ovisnosti, kao i analiziranim stavovima postoje razlike s obzirom na sociodemografska obilježja adolescenata, a ujedno su sociodemografska obilježja i izvori razlika u važnosti vrednota, u prvom koraku provedenih hijerarhijskih regresijskih analiza kontrolirani su prediktivni prinosi sociodemografskih obilježja (vidi opis instrumenata). Unošenje vrijednosnih orijentacija kao prediktora u drugom koraku provedenih analiza, nakon što su kontrolirani prinosi sociodemografskih obilježja, omogućuje utvrđivanje samostalnog prinosa vrijednosnih orijentacija za objašnjenje analiziranih stavova i ponašanja i time provjeru hipoteze c).

➤ **TABLICA 5**
Osnovni nalazi hijerarhijskih regresija mjera stavova i ponašanja na vrijednosne orijentacije (2. korak) uz kontrolu prediktivnog prinosa sociodemografskih obilježja (1. korak)

	Stavovi			Ponašanja																
	Čimbenici uspjeha	Načini provođenja slobodnog vremena	Konzumiranje sredstava ovisnosti	Socijalna odgovornost	Unutarnji Vanjski	Krea- Citanje, Sport i Izlasci hobi rekreacija i zabava	Pušenje Alkohola Droga													
1. korak – prediktori sociodemografska obilježja																				
R	.184	.258	.250	.236	.370	.197	.226	.296	.313	.287										
R ²	.034	.066	.063	.056	.137	.039	.051	.088	.088	.082										
F*(9/2813)	10.9	22.2	20.9	18.4	49.5	12.7	16.9	30.1	33.9	28.0										
2. korak – prediktori vrijednosne orijentacije																				
	β	β	β	β	β	β	β	β	β	β										
Konvencionalna	.36	.000	.15	.000	-.01	.634	.133	.000	.11	.000	.12	.000	-.14	.000	-.23	.000	-.29	.000	-.27	.000
Samostvarujuća	.21	.000	.28	.000	.01	.620	-.020	.390	.12	.000	.04	.101	.10	.000	11	.000	.17	.000	.13	.000
Hedonistička	-.23	.000	.02	.222	.37	.000	-.098	.000	-.14	.000	-.070	.001	.18	.000	.13	.000	.14	.000	.09	.000
ΔR ²	20.4%	15.0%	14.0%	1.6%	3.5%	1.8%	4.0%	4.4%	6.4%	4.8%										
F*ΔR ² (3/2810)	250.5	173.2	158.5	18.2	48.6	14.0	23.6	47.1	71.8	51.3										
Ukupno																				
R	.487	.461	.445	.268	.415	.238	.302	.363	.403	.360										
R ²	.238	.212	.198	.072	.137	.056	.091	.132	.162	.130										

*Svi F omjeri značajni su uz p manji od .001

Iz tablice 5 vidljivo je, sukladno hipotezi c), da vrijednosne orijentacije i nakon kontrole prediktivnog prinosa sociodemografskih varijabla, značajno samostalno pridonose objašnjenju varijance svih zavisnih varijabla te da je postotak varijance objašnjen vrijednosnim orijentacijama veći za analizirane stavove (u rasponu od $\Delta R^2=20,4$ posto za "socijalnu odgovornost", do $\Delta R^2=14$ posto za "čimbenike uspjeha") nego za analizirana ponašanja (u rasponu od $\Delta R^2=1,6$ posto za "kreativne i izvanškolske aktivnosti" do $\Delta R^2=6,4$ posto za "konzumiranje alkohola", tablica 5). Također je uočljivo da se sve tri vrijednosne orijentacije u pravilu pojavljuju kao prediktori sa značajnim samostalnim prinosom, s iznimkom regresija zavisne varijable "sport i rekreacija" (samoostvarujuća orijentacija nema značajan samostalan prinos $\beta=.04$) te varijable "vanjski čimbenici uspjeha" (samostalan značajan prinos ima samo hedonistička orijentacija $\beta=.37$).

Vrijednosne orijentacije kao samostalni prediktori analiziranih stavova

Vrijednosne orijentacije uz kontrolu prinosa sociodemografskih varijabla omogućuju značajno objašnjenje stavova, pri čemu je objašnjen veći postotak varijance "socijalne odgovornosti" ($\Delta R^2=20,4$ posto, tablica 5) nego "važnosti čimbenika uspjeha u životu" $\Delta R^2=15$ posto odnosno 14 posto, tablica 5).

Ostvarenom objašnjenju varijance "socijalne odgovornosti" značajno pridonose sve tri vrijednosne orijentacije, pri čemu se konvencionalna i samoostvarujuća orijentacija pojavljuju kao prediktori s pozitivnim β koeficijentima ($\beta=.36$ odnosno $\beta=.21$, tablica 5), nasuprot hedonističkoj orijentaciji uz koju se veže negativan predznak regresijskoga koeficijenta ($\beta=-.37$, tablica 5). Budući da je početno utvrđena praktički zanemarljiva, iako značajna, korelacija hedonističke vrijednosne orijentacije sa socijalnom odgovornošću ($r=.05$, tablica 4), može se reći da se hedonistička orijentacija u objašnjenju socijalne odgovornosti pojavljuje kao varijabla supresor. Rezultati analize tako ukazuju da je veća zastupljenost konvencionalne i samoostvarujuće vrijednosne orijentacije u vrijednosnom sustavu mladih povezana s većom socijalnom odgovornošću.

Ostvarenom objašnjenju varijance važnosti "unutarnjih čimbenika uspjeha" pridonose samo konvencionalna i samoostvarujuća orijentacija, pri čemu se samoostvarujuća orijentacija pojavljuje kao relativno važniji prediktor ($\beta=.28$, nasuprot $\beta=.15$, tablica 5). Drugim riječima, veća zastupljenost samoostvarujuće i konvencionalne vrijednosne orijentacije u sustavu vrednota mladih pridonose unutarnjoj atribuciji uspjeha i napredovanja u životu, odnosno većem naglašavanju važnosti "unutarnjih čimbenika uspjeha". S druge strane, ostva-

renom objašnjenju vanjske usmjerenosti pri atribuiranju uspjeha, odnosno važnosti "vanjskih čimbenika uspjeha" od vrijednosnih orijentacija samostalno pridonosi jedino hedonistička orijentacija ($\beta = .37$), pri čemu je veća zastupljenost hedonističke orijentacije praćena pridavanjem veće važnosti čimbenicima kao što su veze i poznanstva, bogata obitelj i slično.

S obzirom na relativnu veličinu prinosa pojedinih vrijednosnih orijentacija ostvarenom objašnjenju stavova (tablica 5), vidljivo je da konvencionalna orijentacija više pridonosi objašnjenju varijance "socijalne odgovornosti" ($\beta = .36$) nego važnosti "unutarnjih čimbenika uspjeha" ($\beta = .15$). Za razliku od toga, samoostvarujuća orijentacija ima relativno najveći samostalan prinos za objašnjenje upravo varijance važnosti "unutarnjih čimbenika uspjeha" ($\beta = .28$), dok je nešto manje važan prediktor za objašnjenje varijance "socijalne odgovornosti" ($\beta = .21$). Hedonistička orijentacija jedina značajno pridonosi objašnjenju varijance važnosti "vanjskih čimbenika uspjeha", pri čemu je veća zastupljenost hedonističke orijentacije povezana s većom važnošću tih čimbenika ($\beta = .37$), dok se u objašnjenju "socijalne odgovornosti" pojavljuje kao supresor varijabla ($\beta = -.23$, $r = -.05$, tablice 4 i 5).

Vrijednosne orijentacije

kao samostalni prediktori analiziranih oblika ponašanja

Načini provođenja slobodnoga vremena. Vrijednosne orijentacije značajno samostalno pridonose objašnjenju varijance sva četiri analizirana načina provođenja slobodnoga vremena. Međutim, ostvareno objašnjenje na temelju vrijednosnih orijentacija relativno je malo i kreće se u rasponu od 1,6 posto za "kreativne i izvanškolske aktivnosti" do 4 posto za "izlaske i zabavu" (tablica 5).

Konvencionalna orijentacija pojavljuje se kao samostalan prediktor sva četiri načina provođenja slobodnoga vremena, pri čemu se veličina koeficijenta β kreće u rasponu od .11 do .14 (tablica 5). Smjer prediktivnog prinosa konvencionalne orijentacije pozitivan je za stil svrhovitoga, organiziranog provođenja slobodnog vremena usmjerenog na osobni razvoj i zadovoljavanje osobnih interesa ($\beta = .13$ za "kreativne i izvanškolske aktivnosti", $\beta = .11$ za "čitanje, hobi", te $\beta = .12$ za "sport i rekreaciju", tablica 5), a negativan za "izlaske i zabavu", kao neorganiziran stil provođenja slobodnog vremena ($\beta = -.14$, tablica 5). S obzirom na praktično zanemarivi početno utvrđeni stupanj korelacije konvencionalne orijentacije s "izlascima i zabavom", može se reći da se u ovom slučaju konvencionalna orijentacija pojavljuje kao varijabla supresor ($r = -.05$, tablica 4). Hedonistička orijentacija pokazuje suprotan smjer prediktivnog prinosa za analizirane oblike provođenja slobodnog vremena. Tako je veća zastupljenost hedonističke orijentacije

povezana s češćim "izlascima i zabavom" kao načinom provođenja slobodnog vremena ($\beta = .18$), a manja zastupljenost s ostalim oblicima provođenja slobodnog vremena ($\beta = -.14$ za "čitanje, hobi", $\beta = -.098$ za "kreativne i izvanškolske aktivnosti", $\beta = -.07$ za "sport i rekreaciju"), pri čemu navedeni negativni prinosi također ukazuju na djelovanje hedonističke varijable kao supresor varijable pri objašnjavanju organiziranog načina provođenja slobodnog vremena (tablica 4 i 5). Samoostvarujuća orijentacija ima značajne, iako relativno male, prinose za objašnjenje varijance "hobija" ($\beta = .12$) kao organiziranog načina provođenja slobodnog vremena te "izlazaka i zabava" ($\beta = .10$) kao neorganiziranog načina provođenja slobodnog vremena. Oba načina provođenja slobodnog vremena zastupljenija su u mladima naglašenije samoostvarujuće orijentacije. Za dva načina provođenja slobodnog vremena nije utvrđen značajan prinos samoostvarujuće orijentacije ("sport i rekreaciju" $\beta = .04$ te "kreativne i izvanškolske aktivnosti" $\beta = -.02$, tablica 5).

Rizična ponašanja tipa ovisnosti. Rezultati provedenih regresija ukazuju na sličnost odnosa vrijednosnih orijentacija i konzumiranja sredstava ovisnosti, bez obzira na to o kojem je tipu ovisnosti riječ. Naime, osim što je sličan ukupan postotak objašnjene varijance (u rasponu od 4,4 posto do 6,4 posto), struktura ostvarene predikcije na temelju vrijednosnih orijentacija je identična za različita sredstva. U sva tri slučaja kao prediktor s relativno najvećim prinosom pojavljuje se konvencionalna orijentacija, pri čemu je manja zastupljenost te orijentacije povezana s češćim pušenjem, češćim konzumiranjem alkohola i droga (β se kreće u rasponu od $-.23$ do $-.29$, tablica 5). Na osnovi takvog nalaza, konvencionalnu vrijednosnu orijentaciju možemo nazvati tzv. "zaštitnim čimbenikom" protiv sva tri analizirana tipa ovisnosti. Nasuprot tome, hedonistička orijentacija pozitivno je povezana s konzumiranjem sva tri sredstva ovisnosti (β se kreće u rasponu od niskih $.09$ za uporabu droge do $\beta = .13$ za pušenje, tablica 5). Nalazi regresijske analize pokazuju da u pogledu povezanosti s konzumiranjem sredstava ovisnosti postoji sličnost između hedonističke i samoostvarujuće orijentacije. Naime, u sve tri regresije mjera ovisnosti na vrijednosne orijentacije (tablica 5), uz hedonističku orijentaciju kao prediktor sa samostalnim pozitivnim prinosom, javlja se i samoostvarujuća orijentacija (β se kreće u rasponu od $.11$ za pušenje do $.17$ za alkohol, tablica 6). Na temelju utvrđenih odnosa, možemo reći da, za razliku od konvencionalne orijentacije koja ima socijalno zaštitni karakter u kontekstu uzimanja sredstava ovisnosti, hedonističku ali i samoostvarujuću orijentaciju možemo smatrati tzv. rizičnim čimbenicima.

OPĆA RASPRAVA

Hijerarhije vrednota i zastupljenost vrijednosnih orijentacija

Zadatkom rangiranja sedam ponuđenih vrednota utvrđeno je da u hijerarhiji vrednota adolescenata najvažnije mjesto zauzimaju "Zdravlje", zatim "Prijateljstvo" i "Ženidba (udaja) i imanje djece". Srednji položaj u utvrđenoj hijerarhiji vrednota adolescenata imaju vrednote "Uspjeh u karijeri" i "Stalan posao", a na dnu hijerarhije se nalaze vrednote "Novac" i "Razonoda".

Od 18 vrednota obuhvaćenih Skalom vrijednosnih orijentacija adolescenti relativno najveću važnost pridaju vrednotama "Voljeti nekoga i biti voljen" te "Živjeti skladno u krugu svoje obitelji i prijatelja", a relativno najmanju vrednotama "Imati moć i mogućnost utjecaja na druge ljude" i "Živjeti u skladu s učenjem svoje vjere".

Analiza s obzirom na zastupljenost vrijednosnih orijentacija pokazala je da je u adolescenata najzastupljenija samostvarujuća orijentacija, zatim konvencionalna, a da je u prosjeku relativno najmanje zastupljena hedonistička orijentacija.

U općoj raspravi nužno je upozoriti na neka ograničenja usporedaba rezultata ovog istraživanja s dosadašnjim rezultatima u Hrvatskoj i drugim zemljama. Tako, iako su ljudske temeljne vrednote relativno stabilne i univerzalne, kroskulturalna i socijalno kontekstualna istraživanja otkrivaju manje ili veće razlike u hijerarhijama vrednota i vrijednosnim orijentacijama. Ujedno, u različitim shvaćanjima vrednota naglašava se i kulturalna, politička i ekonomska uvjetovanost važnosti vrednota. Budući da je Hrvatska poratna i tranzicijska zemlja, moguće je očekivati promjene u vrednotama. S druge strane, usporedba nalaza ovog istraživanja s nalazima dosadašnjih istraživanja u Hrvatskoj, uz navedene ograde zbog primarno različite metodologije, odnosno primijenjenih instrumenata, ne ukazuje niti na značajnu promjenu u hijerarhijama vrednota niti na to da utvrđena hijerarhija značajnije odstupa od hijerarhija vrednota mladih utvrđenih u drugim zemljama.

U interpretaciji takvih analiza valja spomenuti nalaze dosadašnjih rijetkih istraživanja povezanosti političkog sustava i vrednota prema kojima se razlike u hijerarhijama i značenju vrednota u različitim sustavima mogu očekivati samo u nekim područjima vrednota, i to primarno u radnim i političkim vrednotama (Schwartz i Bardi, 1997.; Boehnke i sur., 1994.). Tako su, primjerice, Broek i Moor (1994., prema Schwartz i Bardi, 1997.) početkom 1990-ih, uspoređujući važnost vrednota građana Istočne i Zapadne Europe, bitne razlike utvrdili

samo u području radnih vrednota, pri čemu istočni Europljani manju važnost pripisuju inicijativi, postignuću i odgovornosti u poslu. U ovom ispitivanju zahvaćene su vrednote primarno iz područja privatnosti pojedinca (Čulig i sur., 1982.; Ajduković, 1989.), a ne iz područja rada ili politike.

Ujedno, kao što je već naglašeno, zbog različitih primijenjenih instrumenata u ovom istraživanju i ranijim istraživanjima hijerarhija vrednota mladih u Hrvatskoj moguće su samo grube usporedbe, i to primarno u smislu pojavljuje li se određena vrednota u različitim ispitivanjima pri vrhu, sredini ili dnu utvrđene hijerarhije. Pritom istraživanja ukazuju (Rokeach, Ball-Rokeach, 1989.; Raboteg-Šarić, Brajša-Žganec, 1995.) na to da se na osnovi takvih usporedaba relativno teško mogu identificirati eventualne promjene u hijerarhijama vrednota. Tim više što su vrednote koje zauzimaju najviša ili najniža mjesta u hijerarhijama obično i najstabilnije, odnosno otporne na promjene.

Povezano s tim pitanjem eventualnih promjena u vrednotama zbog promjena u društvenim uvjetima je i općenitije pitanje što, i na razini pojedinaca i na razini društava, određuje relativan položaj određene vrednote u hijerarhiji, odnosno konkretne vrijednosne prioritete. U teorijskim pristupima vrednotama naglašava se složenost odnosa između položaja pojedine vrednote u hijerarhiji i stupnja ili mogućnosti zadovoljavanja odgovarajuće potrebe, međutim, bez dosta preciznog i dosljednog specificiranja uvjeta u kojima se može očekivati veća ili manja važnost pojedine vrednote. Ujedno, prema mišljenju Rokeacha (1973.), kao što ističu Raboteg-Šarić i Brajša-Žganec (1995.), vrednota može biti visoko ili nisko u hijerarhiji iz različitih razloga. Prema mišljenju Schwartza i suradnika, hijerarhije većine tipova vrednota sukladne su životnim okolnostima, pri čemu se povećava važnost vrednota koje se relativno lako ostvaruju, a smanjuje se važnost onih za koje je otežano zadovoljavanje. S druge strane, za određene vrednote, posebno one koje rječnikom Maslowljeve hijerarhije potreba ukazuju na potrebe nedostatka ili deficita, pretpostavlja se djelovanje načela kompenzacije (Schwartz i Bardi, 1997.). Prema mišljenju Schwartza i Bilskyja (1990.), nedostatno zadovoljavanje takvih potreba, primjerice materijalne dobrobiti i sigurnosti, povećava jačinu takvih potreba i važnost odgovarajućih vrednota. U osnovi slično objašnjenje koje se poziva na konstantnu ekonomsku krizu u hrvatskom društvu nudi Radin (2002.) za nalaz prema kojem je materijalni položaj 1986. godine 36 posto mladih procjenjivalo "vrlo poželjnim", čime je ta vrednota bila pozicionirana kao četvrta u hijerarhiji analiziranih 11 vrednota, a 1999. godine 59,1 posto mladih materi-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 11 (2002),
BR. 2-3 (58-59),
STR. 215-238

FRANC, R. I SUR.:
VREDNOTE...

jalni položaj procjenjuje vrlo poželjnim, čime taj cilj zauzima prvo mjesto u rangui 11 vrednota. S druge strane, treba naglasiti da postoje i nedosljedni nalazi u pogledu povezanosti socioekonomskoga statusa i važnosti vrednota kao što su novac, materijalni položaj i uspjeh. Primjerice u istraživanju Čuliga i suradnika (1982.) upravo veća važnost takvih vrednota karakterističnija je za pojedince boljega ekonomskog statusa. S druge strane, u istraživanju Kassera i sur. (1995.) utvrđena je veća važnost financijskoga uspjeha kao vrednote ili aspiracije adolescenata lošijega socioekonomskog statusa, iako bez samostalnoga prinosa ako su u regresijskoj analizi kontrolirani prinosi roditeljskih odgojnih postupaka i majčinih procjena istih vrijednosti. U analizi problema u istraživanju vrednota te pregledu i sintezi spoznaja u tom području Rohan i Zanna (2001.) upravo pitanje kako dolazi do promjene u vrednotama izdvajaju kao jedno od temeljnih pitanja na koja još nema odgovora.

Vrijednosne orijentacije, stavovi i ponašanja

U istraživanju je ostvarena značajna mogućnost objašnjenja analiziranih stavova i ponašanja na temelju vrijednosnih orijentacija. Budući da je riječ o ostvarenom objašnjenju uz kontrolu prediktivnog prinosa sociodemografskih obilježja, to se objašnjenje može pripisati samostalnom prinosu vrijednosnih orijentacija. Drugim riječima, provedena analiza pokazala je važnost vrijednosnih orijentacija kao općih i generalnih apstrakcija za predviđanje odabranih stavova i ponašanja adolescenata. Pritom su potvrđene polazne hipoteze o očekivanom boljem objašnjenju mjera stavova, nego ponašanja te različitoj prediktivnosti vrijednosnih orijentacija za pojedine stavove i ponašanja, ovisno o slaganju s obzirom na unutarnju ili vanjsku motivacijsku osnovu.

U teorijskom smislu rezultati ovog istraživanja još jednom potvrđuju važnost vrijednosnih orijentacija kao mogućih standarda, odnosno izvora i vodiča stavova i ponašanja. S druge strane, u teorijskom ali i primjenjivom smislu, na temelju rezultata ovoga istraživanja moguće je izlučiti određena uopćavanja o ulozi pojedinih vrijednosnih orijentacija adolescenata kao zaštitnih odnosno rizičnih čimbenika socijalizacije. U ispitivanjima prediktivnosti vrijednosnih orijentacija za različita rizična ponašanja mladih, kao što su konzumiranje sredstava ovisnosti, delinkvencija, rizična spolna ponašanja, općenito se zaključuje da je izraženija hedonistička vrijednosna orijentacija praćena češćim rizičnim ili problematičnim ponašanjima (Ajduković, 1989.; Chernoff i Davison, 1999.; Goff, 1999.; Nagel i sur., 1995.; Romero i sur., 2001.; Ule i sur., 2000.)

Tako su Nagel i suradnici (1995.) utvrdili da su u sustavu vrednota adolescenta koji puše naglašenije orijentacije prema

udobnom životu, uživanju, društvenom isticanju i slično. Slično tomu, Goff (1999.) utvrđuje da je uporaba sredstava ovisnosti pozitivno povezana s većom važnošću vrednota zabave, uživanja i sl., odnosno, vrednota koje čine hedonističku orijentaciju (Goff, 1999.). I istraživanja i utjecajne teorije općenito rizičnog ponašanja ili delinkvencije naglašavaju konvencionalne vrednote kao zaštitne čimbenike socijalizacije (Ajduković, 1989.; Romero i sur., 2001.; Garnier i Stein, 1988.).

U tom je kontekstu stavove i ponašanja adolescenata, analizirane u ovom istraživanju, moguće promatrati kao ishode socijalizacijskog procesa te ih uvjetno podijeliti na "društveno poželjne ishode socijalizacije" i "društveno nepoželjne ishode socijalizacije". Pritom "poželjnim ishodima socijalizacije" možemo smatrati unutarnje atribucije čimbenika bitnih za uspjeh u životu, zastupljenost socijalne odgovornosti te organiziran i svrhovit stil provođenja slobodnog vremena usmjeren na razvoj osobnih sposobnosti, znanja i zadovoljavanje interesa, a nepoželjnim ishodima socijalizacije vanjske atribucije čimbenika bitnih za uspjeh u životu – usmjerenost na neorganizirano provođenje slobodnog vremena te sklonost rizičnim ponašanjima tipa ovisnosti.

Polazeći od takve podjele, na temelju rezultata ovog istraživanja moguće je zaključiti da konvencionalna vrijednosna orijentacija u kontekstu analiziranih stavova, sukladno dosadašnjim istraživanjima, predstavlja socijalno-zaštitni čimbenik socijalizacije, odnosno čimbenik koji je dosljedno pozitivno povezan sa stavovima, odnosno ponašanjima, nazvanima poželjni ishodi socijalizacije. Tako je veća zastupljenost konvencionalne orijentacije praćena većom važnošću unutarnjih čimbenika odgovornih za uspjeh u životu, većom socijalnom odgovornošću, zastupljenijim svrhovitim i strukturiranim stilom provođenja slobodnog vremena, a manje rizičnim ponašanjima tipa ovisnosti. Pritom treba i upozoriti na to da takav status konvencionalne, ili slično nazvanih tradicionalnih ili konformističkih orijentacija, nije apsolutan nego vrijedi u kontekstu analiziranih stavova i ponašanja. Naime, kao što naglašavaju Ule i suradnici (2000.), iako se konvencionalne vrijednosti u pravilu pojavljuju kao zaštitni čimbenik u pogledu rizičnih ponašanja mladih, kao što je delinkvencija i uzimanje sredstava ovisnosti, konvencionalne vrijednosne orijentacije pojavljuju se i kao povezane s većom autoritarnošću, predrasudama i isključivošću.

Rezultati ovoga istraživanja, sukladno dosadašnjima, potvrđuju hedonističku vrijednosnu orijentaciju kao rizičan čimbenik razvoja mladih. Naime, naglašenija hedonistička orijentacija praćena je pridavanjem veće važnosti vanjskim čimbenicima uspjeha, zastupljenijim neorganiziranim stilom provode-

nja slobodnog vremena te većom sklonošću rizičnim ponašanjima tipa ovisnosti.

Za razliku od konvencionalne i hedonističke orijentacije, samoostvarujuća orijentacija nema u takvoj mjeri jednoznačnu samostalnu prediktivnost za analizirane stavove i ponašanja. Tako se samoostvarujuća orijentacija, slično konvencionalnoj, pojavljuje kao pozitivan čimbenik, jer je veća zastupljenost te orijentacije prediktivna za pripisivanje veće važnosti unutarnjim čimbenicima odgovornima za uspjeh u životu, za zastupljeniju socijalnu odgovornost te načine organizirane i svrhovite uporabe slobodnoga vremena, dok je u pogledu konzumiranja sredstava ovisnosti i neorganiziranoga načina provođenja slobodnog vremena samoostvarujuća orijentacija sličnija hedonističkoj, odnosno praćena je većom sklonošću rizičnim ponašanjima tipa ovisnosti te češćim neorganiziranim provođenjem slobodnog vremena tipa izlasci i zabave.

Iz navedenih interpretacija i uopćavanja mogu se izvući i neka ograničenja ovoga rada, odnosno dodatna pitanja koja bi trebalo istražiti u budućim istraživanjima. Nedostatno istraženo pitanje u kontekstu vrijednosnih orijentacija i socijalizacije mladih jest pitanje mogućega interakcijskog djelovanja različitih vrijednosnih orijentacija. Iz naših rezultata moglo bi se, npr., pretpostaviti da se kao osobito rizični čimbenici socijalizacije pojavljuju kombinacije prenaplašene konvencionalne i/ili hedonističke, a slabe samoostvarujuće orijentacije, ili pak prenaplašene samoostvarujuće i/ili hedonističke, a slabe konvencionalne orijentacije itd. Stoga bi, uz linearne prinose različitih vrijednosnih orijentacija za objašnjenje "ishoda" socijalizacije, u budućim istraživanjima trebalo provjeriti i postojanje eventualnih interakcija vrijednosnih orijentacija kao prediktora. Ujedno bi, prije zaključivanja o određenoj orijentaciji kao općenito "lošoj" ili "dobroj", trebalo provjeriti prinos vrijednosnih orijentacija za različite "pozitivne", odnosno "negativne" ishode socijalizacije na razini stavova, ponašanja, slike o sebi i sl. Pritom bi, svakako, kao što i ukazuju neka novija istraživanja (Kristin, Joe, 1999.), trebalo ispitati i moguće razlike u prediktivnosti različitih vrijednosnih orijentacija s obzirom na sociodemografska obilježja. Drugim riječima, uz više-manje uobičajeno kontroliranje eventualnog prinosa sociodemografskih obilježja, što je karakteristično i za ovo istraživanje, trebalo bi i sustavnije provjeravati moguće djelovanje sociodemografskih obilježja kao varijabla o kojima ovisi mogućnost objašnjenja i razumijevanja različitih ishoda socijalizacije na temelju vrijednosnih orijentacija.

LITERATURA

- Ajduković, M. (1989.), *Vrijednosne orijentacije maloljetnih delinkvenata*, Zagreb: Narodne novine i Pravni fakultet u Zagrebu.
- Ajzen, I. (2001.), Nature and operation of attitudes. *Annual Review of Psychology*, 52, 27-58.
- Bilsky, W., Schwartz, S. H. (1994.), Values and personality. *European Journal of Personality*, 8, 163-181.
- Boehnke, K., Dettenborn, H., Horstmann, K., Schwartz, S. H. (1994.), Values priorities in the united Germany: teachers and students from east and west compared. *European Journal of Psychology of Education*, 9, 191-202.
- Braithwaite, V. A., Scott, W. A. (1991.), Values. U: J. P. Robinson, P. R. Shaver, L. S. Wrightsman (ur.), *Measures of personality and social psychology attitudes* (pp. 661-753), New York: Academic Press.
- Chernoff, R. A., Davison, G. C. (1999.), Values and their relationship to HIV/AIDS risk behaviour among late-adolescent and young adult college students. *Cognitive Therapy and Research*, 23, 453-468.
- Čulig, B. (1992.), *Vrijednosti i politički stavovi kao determinante ekoloških orijentacija*. Disertacija, Zagreb: Filozofski fakultet.
- Čulig, B., Fanuko, N., Jerbić, V. (1982.), *Vrijednosti i vrijednosne orijentacije mladih. Rezultati istraživanja provedenog u SR Hrvatskoj 1981. godine*, Zagreb: Centar društvenih djelatnosti Saveza Socijalističke omladine Hrvatske.
- Eagly, A. H., Chaiken, S. (1993.), *Psychology of Attitudes*. Fort Worth: Harcourt Brace Jovanovich College Publishers.
- Feather, N. T. (1996.), Values, deservingness, and attitudes toward high achievers: research on tall poppies. U: C. Seligman, J. M. Olson, M. P. Zanna (ur.), *The Psychology of Values: The Ontario Symposium*, p. 215-251, Vol. 8. Mahwah, New Jersey: LEA.
- Garnier, H. E., Stein, J. A. (1998.), Values and the family. *Youth and Society*, 30, 89-118.
- Goff, B. G. (1999.), Terminal core values associated with adolescent problem behaviours. *Adolescence*, 34, 47-60
- Homer, P. M., Kahle, L. R. (1988.), A structural equation test of the value-attitude-behaviour hierarchy. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 638-646.
- Ilišin, V. (1999.), *Mladi na margini društva i politike*. Zagreb: Alinea.
- Kasser, T., Ryan, R. M., Zax, M., Sameroff, A. J. (1995.), The relations and social environments to late adolescents materialistic and prosocial values. *Developmental Psychology*, 31, 907-914.
- Kristin, L. B., Joe, P. F. (1999.), Adolescent prosocial values and self-efficacy in relation to delinquency, risky sexual behaviour, and drug use. *Youth & Society*, 30, 461-483.
- Mandarić, V. B. (2000.), *Religiozni identitet zagrebačkih adolescenata*, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar i Katolički bogoslovni fakultet.
- Nagel, L., Mayton, D. M., Walner, T. (1995.), Value differences across tobacco use levels. *Health Values*, 19, 39-44.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 11 (2002),
BR. 2-3 (58-59),
STR. 215-238

FRANC, R. I SUR.:
VREDNOTE...

Raboteg-Šarić, Z., Brajša-Žganec, A. (1995.), Sustav terminalnih vrednota adolescenata prije rata i u ratu. *Psychologia Croatica*, 1, 17-26.

Raboteg-Šarić, Z., Sakoman, S., Brajša-Žganec, A. (2002.), Stilovi roditeljskoga odgoja, slobodno vrijeme i rizično ponašanje mladih. *Društvena istraživanja*, 11, 2-3, 239-263.

Radin, F. (1988.), Hijerarhije i strukture društvenih vrijednosti. U: N. Fanuko, V. Ilišin, D. Marinović, V. Obradović, M. Oliveria-Roca, F. Radin, I. Rimac, H. Štimac, S. Vrcan, *Fragmenti omladine*, str. 99-118, Zagreb: Radna zajednica RK SSOH i Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu.

Radin, F. (1990.), Sustavi vrijednosti. U: V. Ilišin, F. Radin, H. Štimac, S. Vrcan, *Ogledi o omladini osamdesetih*, str. 21-60. Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu.

Radin, F. (2002.), Vrijednosne hijerarhije i strukture. U: V. Ilišin, F. Radin (ur.), *Mladi uoči trećeg milenija* (str. 47-78), Zagreb: Institut za društvena istraživanja, Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.

Robinson, J. P., Shaver, P. R., Wrightsman, L. S. (1991.), *Measures of personality and social psychology attitudes*. New York: Academic Press.

Rohan, M. J. (2000.), Rose by any name? The values construct. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 4, 255-277.

Rohan, M. J., Zanna, M. P. (2001.), Values and ideologies. U: A. Tesser, N. Schwartz (ur.), *Blackwell handbook of social psychology: Intraindividual processes* (Vol. 1), Oxford, England: Blackwell.

Rokeach, M. (1973.), *The nature of human values*, New York: Free Press.

Rokeach, M., Ball-Rokeach, S. J. (1989.), Stability and change in American value priorities, 1968-1981. *American Psychologist*, 44, 775-784.

Romero, E., Jorge, S., Angeles, L. M., Jose, M. J. (2001.), Values and antisocial behaviour among Spanish adolescents. *Journal of Genetic Psychology*, 162, 20-41.

Sagiv, L., Schwartz, S. H. (2000.), Value priorities and subjective well-being: direct relations and congruity effects. *European Journal of Social Psychology*, 30, 177-198.

Schwartz, S. H. (1996.), Value priorities and behaviour: applying a Theory of integrated value systems. U: C. Seligman, J. M. Olson, M. P. Zanna (ur.), *The psychology of values: The Ontario Symposium*, 1-24, Vol. 8. Mahwah, New Jersey: LEA.

Schwartz, S. H., Bardi, A. (1997.), Influences of adaptation to communist rule on value priorities in Eastern Europe. *Political Psychology*, 18, 385-408.

Schwartz, S. H., Bilsky, W. (1990.), Toward a Theory of the universal content and structure of values, extension and cross-cultural replications. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 878-891.

Seligman, C., Olson, J. M., Zanna, M. P. (1996.), *The psychology of values: The Ontario Symposium*, Vol. 8. Mahwah, New Jersey: LEA.

Ule, M., Rener, T., Čeplak, M. M., Tivadar, B. (2000.), *Socialna ranjivost mladih*. Ljubljana: Ministarstvo za školstvo in šport, Urad Republike Slovenije za mladino in Založba Aristej.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 11 (2002),
BR. 2-3 (58-59),
STR. 215-238

FRANC, R. I SUR.:
VREDNOTE...

Values and Value Orientations of Adolescents: Hierarchy and Correlation with Attitudes and Behaviours

Renata FRANC, Vlado ŠAKIĆ, Ines IVIČIĆ
Institute of Social Sciences Ivo Pilar, Zagreb

This work aimed to establish the hierarchy of values of adolescents and the possibilities of interpreting attitudes and behaviours based on value orientations. The examination took place in 1998 and 2 823 adolescents participated comprising a representative sample of high school students of the Republic of Croatia in 1998. Two scales of values were used: the Scale of ranking values, and the Scale of value orientations operationalising conventional, self-realising and hedonist orientations. The attitudes analysed were the evaluation of factors responsible for success in life and social responsibility, while the behaviours analysed were ways of spending free time and substance abuse. In the adolescents' hierarchy of values the greatest importance is given to values from the group of self-realising values and the least to values from the hedonist group. Regression analyses and control of the contribution of sociodemographic variables indicate a significant possibility of interpreting analysed attitudes and behaviours on the basis of value orientations, whereas a better explanation of attitudes than behaviours has been achieved. The direction and relative size of the predictive contribution of a particular value orientation differ for certain attitudes and behaviours. Based on the results of regression analyses and a conditional distribution of analysed attitudes and behaviours to "socially desirable" and "socially undesirable" outcomes of socialisation, conventional orientation in the context of analysed outcomes appears as a protective factor of socialisation in opposition to the hedonist orientation which is revealed as a risky value orientation.

Wertvorstellungen unter Adoleszenten: Prioritäten und Bezüge zu Meinungen und Verhaltensmustern

Renata FRANC, Vlado ŠAKIĆ, Ines IVIČIĆ
Ivo-Pilar-Institut für Gesellschaftswissenschaften, Zagreb

Die vorliegende Arbeit hatte zum Ziel, eine Prioritätenliste der unter Adoleszenten herrschenden Wertvorstellungen aufzustellen und davon ausgehend Meinungen und Verhaltensmuster zu erklären. Die Untersuchung wurde 1998 in einer repräsentativen Gruppe von 2823 kroatischen Mittelschülern durchgeführt. Es wurden zwei Skalen zur Ermittlung von Wertvorstellungen angewandt: eine Rangierungsskala sowie eine Orientierungs-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 11 (2002),
BR. 2-3 (58-59),
STR. 215-238

FRANC, R. I SUR.:
VREDNOTE...

skala, in der konventionelle Wertvorstellungen, Selbstverwirklichung und hedonistische Wertvorstellungen vorgeschlagen worden waren. Analysiert wurden Einschätzungen zu Faktoren, an denen der Erfolg im Leben gemessen wird, ferner Einschätzungen zu sozial verantwortlichem Handeln, Freizeitaktivitäten und Rauschmittelkonsum. Es zeigte sich, dass Adoleszenten das Ziel der Selbstverwirklichung am höchsten einschätzen, hedonistische Zielsetzungen wiederum am niedrigsten. Regressionsanalysen unter Einbezug soziodemografischer Variablen ermöglichen in hohem Maße, Meinungen und Verhaltensmuster aufgrund bestimmter Wertvorstellungen zu erklären, wobei sich Meinungen besser erklären ließen als Verhaltensmuster. Die Ausrichtung und das relative Ausmaß des prädiktiven Beitrags einer bestimmten Wertvorstellung ist je nach Meinung und Verhaltensmuster unterschiedlich. Aufgrund der durchgeführten Regressionsanalysen wurden die Meinungen und Verhaltensmuster aufgeteilt in "erwünschte" und "unerwünschte" Sozialisierungsformen. Die Orientierung an konventionellen Wertvorstellungen erweist sich hierbei als ein der Sozialisierung förderlicher Faktor, während hedonistische Wertvorstellungen ein gewisses Risiko enthalten.